

Türkler gylyjyň zory bilen musulman boldumy?

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 25 января, 2025

Türkler gylyjyň zory bilen musulman boldumy? TÜRKLER GYLYJYŇ ZORY BILEN MUSULMAN BOLDUMY?

Türkleriň musulman araplar bilen gatnaşygy ilkinji dört halyf döwründe bolup geçýär. Omar döwründe araplaryň Türküstana ýörişleri başlapdyr, Osman döwründe we hatda Mugawyýa-Aly içerki çaknyşyklarynyň dowam edýän döwründe Alynyň häkimleri tarapyndan türk topraklaryna arap ýörişleri dowam edipdir. Emewileriň VIII asyryň başlarynda Eýrany basyp alyp, Mawerannahra baryp ýetmegi bilen türkler bilen araplaryň arasynda çaknyşyklar ýitileşipdir.

Türki taýpalaryň şol wagtlar birnäçe urug-boýy we döwleti bolupdyr. Araplaryň ilkinji gatnaşygy türgeşler we hazar türkleri bilen bolup geçipdir. Gürrüni edilýän ýerlerde ariana halklary ýaşapdyr we türkleriň golastyndaky şäher döwletleri bolupdyr. Türk-arap uruşlary şol şäherleri ele geçirmek için esasan türgeşler bilen emewileriň arasynda bolup geçipdir. Şäherler birnäçe gezek elden-ele geçipdir, sebitde hiç mahalam doly diýen ýaly emewi häkimiýeti gurulmandyr. Zulumlary bilen tanalan emewi serkerdesi Kuteýbe ibn Müslimiň 706-715-nji ýyllarda eden gyrgynçlyklary türkleri we ariana halklaryny musulmanlaşdymakdan zyýada yslama garşy duşmana öwrüpdir. Emewileriň göktürkler bilen ýeke-täk gatnaşygy-da ýene Kuteýbäniň serkerdeligidäki söweşde bolup geçipdir. Mawerannahrda bolup geçen şol söweşde Kültegininiň

serkerdeligindäki göktürkler emewileri derbi-dagyn edipdir. Araplaryň sebitde agalyk etmeginiň we araplaşmagynyň öňünü alan türgeş kagany Suluk Çora araplar Ebu Müzahim (kynçylyk döredýänleriň atasy) diýýän eken.

Türk-emewi uruşlary emewiler 750-nji ýylda ýykylýanca dowam edipdir. Yslam döwletiniň agalygyny abbasy dinastiýasy ele geçirenden soñ, türk-arap gatnaşyklarynda täze sahypa açylypdyr. 751-nji ýylda araplar bilen hytaýylaryň arasynda bolup geçen Talas söweşinde garlyklar abbasylaryň tarapyna geçip (hytaý çeşmeleriniň aýtmagyna görä, beýleki tarapa geçip, hytaý goşunlaryna yzdan çozan) abbasylaryň ýeňiş gazanmagyna uly goşant goşupdyrlar. Bu söweş arkaly garlyklar yslamyýeti has ýakyndan tanama mümkünçiligini tapypdyr, az hem bolsa, olaryň bir bölegi yslamyýeti kabul edipdir. VIII asyryň birinji ýarymynda bolup geçen şular ýaly wakalaryň netijesinde türkleriň gylyjyň zory bilen musulman bolandygy baradaky pikirler näderejede dogry bolup biler?

Ilki bilen-ä, araplaryň gatnaşygy bütin türkler bilen däl-de, türkleriň örän kiçijik bir bölegi bilendir. Araplaryň Mawerannahrdaky halkyň aglabasy türk bolmadyk şäher döwletlerinde eden gyrgynçylyklarynyň Merkezi Aziýadaky Göktürkler ýaly güýçli türki döwletlerini gorkuzyp bilmejegi äsgärdir. Galyberse-de, araplaryň Merkezi Aziýa aralaşjak goşunlary-da bolmandyr.

Ikinjiden, emewileriň Mawerannahrdaky basyp alyjylykly ýörişleriniň yslamy ýaýmakdan zyýat olja maksatlydygyny görmek bolýar.

Üçünjiden, türkleriň ilkinji gezek köpcülikleýin ýagdaýda yslama geçmeleri araplary tanap başlanlaryndan 300 ýyl soňky döwürlere gabat gelýär. Şu ýerde-de, bütin türkleriň däl-de, dürli urug-boýlaryň dürtlidürtlidagylaryň wagtlarda yüzlerce ýyla uzaýan prosesiň dowamında yslamy kabul edendigini görýärис.

• ÜNSDEN DÜŞÜRILEN AÝRATYNLYK

Kyrk ýyldan gowrak wagt dini aň-düşünjäniň teoretiki tarapy bilen meşgullanınan, praktiki tarapy bilenem halkyň arasynda işläñ biri hökmünde şu kesgitlemäni bermeli bolýar: Häzir ýygy-ýygydan ulanylýan esasy sözler bar, mysal üçin, «95%-i musulman bolan ýurt» ýaly sözler köplenç dogry manyny berenok. «95%-i musulman ýurt» sözünü yüzlerce ýyl geçenden soñ okanlarynda, halkyň hakykatdanam tutuş 94%-niň birmeňzes

ynanja uýandygyny, birmenzeş ugra eýerendigini, birmenzeş formada ýaşandygyny pikir ederler. Ýogsam bolmasa yslam diýlende näme düşünýändigi, nähili bilyändigi, praktiki amallaryň nämedigi we näderejede berjaý edilşi ýaly meseleler adamyň özüne bagly zatlar bolandygy üçin bulary tutuş jemgyyetiň adyna berip bolmaýar. Galyberse-de, yüzlerce ýyl mundan öñki wagtyň ylmy usullarynyň şertinde çäkli mümkünçilikler bilen ýazylan ýazylaey okanda, şul aýratynlyklara üns berilmelidir. Türkler «yslamdan öñki ynançlary bilen yslama meñzeşlig8 üçin aňsatlyk bilen yslama girdiler» pikiri onçakly oýlanyp-ölçerilmän aýdylan pikirdir. Meñzeşlik tapasyňz gelse, ýer ýüzündäki ähli dinleriň arasynda onlarça meñzeşlik tapyp bilersiňiz. Bu ýagdaý halkyň birnäçe asyra çeken dini öwrülişiginiň esasly tutarygy bolup bilmez.

Türkler ilki bilen-ä yslam döwleti bilen, soňra musulman bolan pars halklary bilen yüzlerce ýyllap syýasy-ykdysady, söwda we harby integrasiýanyň içinde boldy. Yslam dini edil beýleki sami dinler ýaly gadymy jemgyyetleriň dinlerine garanda has sistematiki, adamlaryň uhrewi we dünýewi zerurlyklaryny kanagatlandyryp biljek hildedir. Şol bir wagtyň özünde tebliğ dinidir. Ýagny, bilinmäge, tanadylmaga mätäçligi bar. Türkleriň musulmanlaşmagyny maddalaşdyryp sebäplendirmegiň ýerine yüzlerce ýyla uzaýan integrasion progresiň netijesi hökmünde görmek iň doğrusydyr.

Aýşe SUJU.

«SÖZCÜ» gazeti, 05.09.2022 ý. Taryhy makalalar